

OUTSIDERZY
INTELIGENT ZAGUBIONY I ODNALEZIONY
W NOWYM NIEZNANYM ŚWIECIE¹²²

Bohaterowie-outsiderzy pod względem konstrukcji osobowości i wyznaczanych wartości stanowią kontynuację postaci dawnych inteligentów – formę powstałą w wyniku kulturowej transformacji, „wygenerowaną” przez nową rzeczywistość, ale na starym podglebiu. Najbardziej reprezentatywną postacią tego rodzaju jest bohater *Zmruż oczy*¹²³ Andrzeja Jakimowskiego. Jasiiek, nauczyciel języka polskiego, opowiada się po stronie z góry przegranych w wyścigu szczurów. Przyjmuje pracę stróża masy upadłościowej opustoszałego PGR-u i staje się rodzajem guru dla dawnych kolegów i miejscowych „odrzuconych”. Jest nauczycielem wiedzy „bezużytecznej”, czyli bezinteresownej (traktowanej idealistycznie, na przykład jako droga samorozwoju i życia duchowego) – takiej wiedzy jednak, która pozwala dostrzegać więcej i odczuwać głębiej. Dzięki bezinteresownemu wysiłkowi wiedza uszlachetnia każdego, kto podejmuje trud wzmożonej obserwacji, namysłu, zrozumienia, a tym samym wyklucza z przeciętnej „bylejakości”, obojętności lub zniechęcenia. Postacie outsiderów przypominają, że bezinteresowny wysiłek poznawczy lub twórczy wzbogaca zarówno życie podejmujących go jednostek, jak i życie ludzi z ich najbliższego otoczenia oraz społeczność, w której funkcjonują. Film Jakimowskiego można potraktować jako ilustrację tezy Rona Eyermana: „Intelektualistów określa nie praca, lecz sposób działania, postrzegania siebie i wyznawane wartości. To nie sposób, w jaki zarabia się na życie sprawia, że

¹²³ Polska, 2003.

człowiek staje się intelektualistą¹²⁴. Oznacza to, że inteligent-intelektualista służy swoją inteligencją innym, udostępnia owoce własnego umysłu i własnych działań dla dobra zbiorowości, by ją budować w oparciu o prawdę, odkrywaną i poznawaną dzięki własnej niezależności. Na ekranach pojawiły się i takie obrazy młodych inteligentów, którzy wylądowali szczęśliwie na nowej ziemi, ocalili ethos, choć wartości, które go tworzą, tylko częściowo są tożsame z oświeceniowym i romantycznym wzorcem. Przykładem takiej nowej inteligencji, która zachowała niezależność, zarówno intelektualną, jak i ekonomiczną, są bohaterowie młodego kina polskiego. Należy tutaj wymienić *Moje pieczone kurczaki* Iwony Siekierzyńskiej, *Patrzę na Ciebie*, *Marysiu* Łukasza Barczyka, *Portret podwójny* Mariusza Fronta, a przede wszystkim *Doskonale popołudnie* Przemysława Wojcieszka. Bohaterowie tego ostatniego filmu (para młodych ludzi z prowincji) zakładają małe wydawnictwo, by wydawać literaturę odpowiadającą ich własnym gustom estetycznym. Stają się w ten sposób właścicielami małej, przynoszącej dochód firmy, co łączy ich z przedstawicielami klasy średniej, jednocześnie jednak pozostają inteligentami, którzy nastawieni są na kreowanie kultury, własny rozwój i wierność wartościom: sztuce, pasji i miłości.

Filmy takie, jak *Dług*¹²⁵ Krzysztofa Krauzego czy *Wymyk*¹²⁶ Grega Zglińskiego ukazują z kolei nową inteligencję, która osiągnęła dojrzałość i wkroczyła w życie zawodowe po roku 1989, ewentualnie tuż przed tą datą graniczną. Należą do niej ludzie, którzy w zasadzie z powodzeniem funkcjonują w neokapitalistycznej Polsce, w warunkach neoliberalnej konkurencji. Są to zwykle właściciele lub menadżerowie większych lub mniejszych firm. Filmy te zwracają szczególną uwagę na etyczny wymiar działania w nowej rzeczywistości. Niosą wspólne przesłanie – oderwanie życia społecznego oraz ekonomicznego od elementarnych zasad etycznych zawartych już w Dekalogu prowadzi, jak w okresie PRL-u, do zaburzeń w życiu zbiorowym oraz indywidualnych dramatów i klęsk, a nawet przestępstw (jak w filmie *Dług*).

Symptomatyczny ze względu na charakterystykę sytuacji społecznej jest *Wymyk*. Starszy brat głównego bohatera to człowiek wykształcony, biznesman, który stara się przestrzegać norm etycznych i właśnie za etyczny odruch płaci najwyższą cenę. Ludzie tacy, jak on, są „solą ziemi” w Polsce poprzelomowej – budują dobrobyt własny i swoich rodzin, jednocześnie wzmacniając potencjał gospodarczy i społeczny kraju, a zarazem przestrzegają podstawowych zasad. Filmowa narracja buduje tragedię w dawnym stylu. Lekceważony na

¹²⁴ Cyt. za: F u r e d i, dz. cyt., s. 37. Por. też: R. E y e r m a n, *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*, Polity Press, Cambridge 1994, s. 12.

¹²⁵ Polska, 1999.

¹²⁶ Polska, 2011.

co dzień inteligent, który musiał podporządkowywać się silniejszemu, choć mniej inteligentnemu bratu, ginie z powodu fizycznej przemocy – nie ulega jej jednak i staje się zwycięzcą „zza grobu”, doprowadzając do przemiany brata i trwałego wpisania etyki w podstawy funkcjonowania tego fragmentu rzeczywistości, w której sam żył i w której teraz żyją jego dzieci.

Większy oddźwięk społeczny miał jednak *Dług*, film, który również poruszał problem patologii – bardziej jednak niebezpiecznej, bo wpływającej na kształt życia gospodarczego. Pozbawiony był przy tym strukturalnego optymizmu. W *Wymyku*, tak jak w opisywanych wcześniej utworach, indywidualna postawa mogła przywrócić społeczny i moralny ład i dawała nadzieję na naprawę rzeczywistości w jej newralgicznych punktach. *Dług* jest natomiast przerażająco pesymistyczny, nawet jeśli w finale bohater zdobywa się na odruch moralny, który ocala go w wymiarze duchowym. Oczywiście, świat biznesu, polityki czy relacji międzyludzkich, jeśli zostanie oderwany od obiektywnych wartości zakorzenionych w Dekalogu, staje się przerażający i przekształca się w chaos – jak w *Egoistach*, *Pogodzie na jutro*, *Amoku*, *Grach ulicznych* czy *Barwach ochronnych*. *Dług* pokazuje jednak, że zagrożony jest każdy człowiek, a chwili, w której dokonuje się przemieszanie dobra ze złem, można nawet nie zauważyć, można też z łatwością fakt ów zaakceptować, jak uczynili to koledzy głównego bohatera Adama. Krzysztof Krauze z całą powagą ukazał etyczne zagrożenia dla jednostek i zbiorowości, wynikające z przejścia od jednego systemu do drugiego. Finalna decyzja Adama, by przyznać się do zabójstwa, pokazuje – podobnie jak wybory bohatera *Erratum* – funkcjonalność wartości składających się na ethos inteligenta w każdym systemie. Ład moralny ocala człowieka w wymiarze jednostkowym i społecznym (obejmującym skalę mikro, czyli rodzinę, i skalę makro – porządek prawny i społeczny państwa).